

Na Szlaku Ziemi Łukowskiej

— RODZINNA GRA PLANSZOWA —

KSIĄŻECZKA OPISOWA

„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”.
Instytucja Zarządzająca PROW 2014–2020 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
Gra planszowa opracowana przez Lokalną Grupę Działania „RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI”,
współfinansowana jest ze środków Unii Europejskiej w ramach poddziałania 19.3 Przygotowanie
i realizacja działań w zakresie współpracy z lokalną grupą działania PROW 2014–2020.

Ziemia Łukowska to miejsce niezwykle na mapie Lubelszczyzny i Polski. Tutaj miały miejsce ważne wydarzenia, które wpłynęły na losy naszej ojczyzny. Tu żyli i tworzyli znani Polacy. Tutaj też znajdziemy prawdziwe perełki polskiej przyrody. Poznaj miejsca, historie i sylwetki ludzi, których życie splotło się z tym regionem. Odkryj osobliwości przyrody i stań się prawdziwym znawcą i ekspertem w grze.

Dzięki książeczce opisowej, którą trzymasz w ręku, poszerzysz swoją wiedzę na temat Ziemi Łukowskiej, a żadne z pytań znajdujących się na karcie, nie sprawi Ci trudności. Twój rywal nie będą mieli szans w starciu na planszy. Zatem do dzieła!

Postaci

Henryk Sienkiewicz (1846–1916)

Henryk Adam Aleksander Pius Sienkiewicz herbu Oszyk, kryptonim „Litwos”, „Musagetes”, pseudonim „Juliusz Polkowski”, „K. Dobrzyński”. Polski nowelista, powieściopisarz i publicysta. Pierwszy Polak, który otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury (1905) – za całokształt twórczości, „za wyjątkowe zasługi epickie”. Jeden z najpopularniejszych polskich pisarzy przełomu XIX i XX w.

Urodził się w Woli Okrzejskiej (gm. Krzywda), gdzie w domu babki Felicjanny Cieciszowskiej, spędził beztroskie dzieciństwo. To tutaj oraz w niedalekim Burcu przebywał przez pierwsze lata życia do czasu gdy w 1858 r. posłano go do szkoły w Warszawie. Później wielokrotnie powracał w te strony, odwiedzając rodzinę, krewnych i znajomych. Wiele z tych miejsc i osób odnajdujemy w jego przyszłych dziełach. Na przykład stawy porośnięte sitowiem w pobliskim Burcu, majątku ciotki pisarza, są pierwowzorem grzędzawisk wokół Zbaraża w „Ogniem i mieczem”.

W 1966 r. w oficynie dworskiej, w której urodził się pisarz, utworzono muzeum.

Henryk Sienkiewicz miał 3 żony i każda z nich na imię miała Maria. Pierwszą była Maria z Szetkiewiczów, matka syna Henryka i córki Jadwigi. Odegrała ogromną rolę w życiu pisarza. Zmarła po czterech latach małżeństwa. Spoczywa na Powązkach. Drugą żoną była Maria Romanowska (ślub odbył się w 1893 r.). Po dwóch tygodniach małżeństwa porzuciła pisarza. Trzecią była **Maria z Babskich (1863-1925)**, dla której pisarz był cioteczynym wujem. Została jego żoną w 1904 r. Zmarła w Krakowie w 1925 r. Ciało jej przewieziono do Wojcieszkowa, gdzie w kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa odbył się jej pogrzeb. Pochowana została na miejscowym cmentarzu w grobowcu rodziny Dmochowskich, z której to wywodziła się jej matka.

gen. Franciszek Kleeberg (1888–1941)

Generał brygady Wojska Polskiego. 9 września powierzono mu dowodzenie Samodzielną Grupą Operacyjną „Polesie”. Wraz z swoją jednostką 4 i 5 października 1939 r. stoczył bitwy wojny obronnej 1939 r. pod Kockiem, Serokomlą i Wołą Gułowską. 5 października, z powodu niewystarczającej ilości amunicji, lekarstw i żywności, postanowił poddać ostatnią zorganizowaną jednostkę polską. Bitwa została jednak uznana za zwycięstwo oręża polskiego, a sam Kleeberg wydał ostatni rozkaz do jednostek Wojska Polskiego, kończąc tym samym kampanię polską. Po bitwie dostał się do niewoli niemieckiej i przebywał w Oflagu IVB. Zmarł 5 kwietnia 1941 r. w niemieckim szpitalu wojskowym. Pochowano go na cmentarzu w Neustadt, lecz w 1969 r., w rocznicę bitwy, jego prochy przeniesiono na cmentarz wojskowy w Kocku. Pośmiertnie został mianowany generałem dywizji z dniem 1 stycznia 1943 r. W 1989 r., w 50. rocznicę walk pod Wołą Gułowską, wzniesiono na terenie wsi „Pomnik Czynu Bojowego Kleeberczyków” – Dom Kultury będący m.in. siedzibą Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków.

kpt. „Ostoja” (1917–1945)

Wacław Andrzej Rejmak pseud. „Ostoja” – wybitny żołnierz, dowódca Armii Krajowej i oddziałów podziemia niepodległościowego. Uczestnik kampanii polskiej, walczył w szeregach Armii „Poznań” pod dowództwem gen. T. Kutrzeby. Za wyjątkowe męstwo w walce został odznaczony Krzyżem Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych. W 1943 r. dowodził oddziałem Kedywu w Obwodzie Łuków AK, a w 1944 r. objął dowództwo nad zgrupowaniem w Jacie k. Łukowa (oddział w sile 320 żołnierzy). Tu przeprowadzał przygotowania do akcji „Burza” i wykonywał w jej ramach operacje bojowe przeciwko okupantowi niemieckiemu, dowodząc jednym z pododdziałów odtworzonego 35 pp. AK. Główna działalność oddziału koncentrowała się na dywersji drogowej i kolejowej. Sam obóz, położony pośród niedostępnych bagien, urastał do rangi symbolu wolnej Polski. W 1996 r. ze składek żołnierzy AK Obwodu Łuków w odległości ok. 100 m od miejsca obozu oddziału „Ostoi” wzniesiono pomnik upamiętniający partyzantów AK.

gen. Józef Dwernicki (1779–1857)

Uczestnik kampanii napoleońskich, dowódca pierwszej zwycięskiej bitwy powstania listopadowego (14 lutego 1831 r.), która rozegrała się na polach we wsi Zgórznicz pod Stoczkiem Łukowskim. Polskie wojska powstańcze pod dowództwem gen. Dwernickiego pokonały wojska rosyjskie. W bitwie pod Stoczkiem ukazał się talent dowódczy Dwernickiego, który był jednym z nielicznych generałów wierzących w zwycięstwo z Rosją.

W 1931 r., w stulecie bitwy pod Stoczkiem na wzgórzu, z którego gen. Dwernicki dowodził polskimi oddziałami podczas pierwszej zwycięskiej bitwy powstania listopadowego, wzniesiono Pomnik Powstańców 1831 r. (na tablicach znajdujących

się przy pomniku umieszczone są szczegółowe informacje o przebiegu bitwy). Imię generała Dwernickiego nosi miejscowy Ludowy Klub Sportowy, organizujący od wielu lat na przełomie lutego i marca Ogólnopolskie Biegi Uliczne „Grzmia pod Stoczkiem armaty”.

Ks. Stanisław Brzóska (1832–1865)

Od 1860 r. był wikarym w Łukowie, gdzie zasłynął patriotycznymi kazaniami, które doprowadziły go do konfliktu z władzami carskimi i osadzenia w twierdzy zamoskiej. Po powrocie z niej ksiądz Brzóska poświęcił swoje życie walce o wolność ojczyzny. W czasie powstania styczniowego był generałem i naczelnym kapelanem województwa podlaskiego, naczelnikiem wojennym powiatu łukowskiego, organizatorem i dowódcą oddziału powstańczego złożonego z chłopów. Brzóska był ostatnim powstańcem, który walczył w Królestwie aż do późnej wiosny 1865 r. Został schwytyany wraz ze swoim adiutantem Franciszkiem Wilczyńskim (29 kwietnia 1865 r.), po czym obydwu publicznie powieszono 23 maja 1865 r. na rynku w Sokołowie Podlaskim.

3 czerwca 1928 r., na terenie leśnictwa Dąbrówka i obecnego rezerwatu Jata (w okolicach Grzędówki, w powiecie łukowskim), w miejscu ukrywania się ks. Brzóska i jego adiutanta po upadku powstania, postawiono pomnik.

Od ponad dwudziestu lat organizowane są biegi im. księdza Brzóska na trasie Jata-Łuków, a także cykliczna impreza – organizowany w styczniu Pieszy Rajd Powstańczy im. ks. Stanisława Brzóska.

Helena Mniszkówna (1878–1943)

Polska powieściopisarka, znana głównie jako autorka „Trędowatej”. Spod jej pióra wychodziły romanse z życia wyższych sfer. W 1910 r. pisarka wyszła za mąż za Antoniego Rawicz-Radomyskiego i wyjechała do wsi Popławy-Rogale pod Łukowem (gm. Trzebieszów), gdzie urodziła córki-bliźniaczki. Tam też powstały kolejne powieści.

Mieszkając w Popławach-Rogalach, Helena poza pisaniem książek dużo pracowała społecznie: była m.in. przewodniczącą Koła Ziemianek, zakładała ochronki dla pańienek, należała do Przysposobienia Wojskowego.

30 września 2009 r. odbyła się uroczystość związana z nadaniem imienia Heleny Mniszkówny Szkole Podstawowej w Celinach w pobliżu rodzinnej wsi pisarki.

Maria Kownacka (1894–1982)

Maria Kownacka urodziła się 11 września 1894 r., w miejscowości Słup koło Kutna. Zmarła 27 lutego 1982 r. w Warszawie. Wcześniej osierocona przez matkę, dzieciństwo przeżyła w ciężkich warunkach. Ukończyła gimnazjum w Warszawie i w roku 1912 zaczęła pracować jako nauczycielka. W latach 1914–1915 uczyła w majątku Krzywda, w zorganizowanej przez siebie tajnej szkole. W dzień uczyła dzieci, a wieczorami dorosłych, zaś w okresie żniw prowadziła przedszkole dla najmłodszych.

Po zakończeniu I wojny światowej w 1918 r. wróciła z Mińska Litewskiego ponownie do majątku Krzywda, gdzie założyła szkołę „ludową” i prowadziła ją przez rok. Organizowała też amatorskie przedstawienia, a w wolnych chwilach pisała drobne utwory dla dzieci. W 1919 r. zadebiutowała w „Płomyczku”, który był dodatkiem do czasopisma „Płomyk”. W czasopiśmie tym autorka drukowała liczne utwory, które później ukazywały się jako książki wydawnictwa „Nasza Księgarnia”. Oto niektóre tytuły: „Plastusiowy pamiętnik”, „Deszczyk pada, słonko świeci”, „Cztery mile za piec”, „Kajtkowe przygody”, „Szkoła nad obłokami”, „Tajemnica uskrzydłonego serca”, „Rogaś z Doliny Rostoki”.

Za swoją twórczość Maria Kownacka otrzymała wiele nagród i wyróżnień – m.in. Order Uśmiechu i Orle Pióro – nagrody nadane przez dzieci.

Karol Paweł Czaykowski (1847–1914)

Urodził się w Zastawiu (gm. Stanin) jako najstarszy syn Teofila Czaykowskiego i Emilii z Rozwadowskich. Nazywany jest inżynierem z Zastawia. Od 1872 r. pracował jako dyrektor przy budowie kolei terespolskiej. Następnie budował linię Łuków-Lublin. W 1892 r. został dyrektorem Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Machin i Odlewów K. Rudzki i S-ka, kierował kołem przemysłowców działającym przy Muzeum Przemysłu, a także zakładami górniczymi w Starachowicach. W 1910 r. na stałe zamieszkał w Warszawie i od tego czasu angażował się w przedsięwzięcia natury społecznej i przemysłowej. Jak podawała prasa – „Budowa kolei podjazdowych, hal targowych i wiele innych prac jemu w znacznej mierze swoje urzeczywistnienie zawdzięczają”.

Zaś po jego śmierci gazety odnotowały: „oddawał poważne usługi sprawom krajowym. Posiadając głęboką wiedzę zawodową obok gorącego poczucia obywatelskiego, zjednał sobie powszechny szacunek i wielką powagę w polskich kołach przemysłowo-technicznych”.

Jan Korzybski (1910–1944)

Ostatni właściciel majątku i folwarku w Wilczyskach (gm. Wola Mysłowska), budowniczy młyna, członek AK, pseudonim „Iрма”, szkolił młodych partyzantów, także w wilczyskim lesie. Brał udział w powstaniu warszawskim. Odznaczył się odwagą i znakomitymi umiejętnościami strzeleckimi, np. z karabinu maszynowego trafił w pilota lecącego bombowca – sztukasa, przelatującego nisko nad dachem, na którym miał swoje stanowisko. Został śmiertelnie ranny na Starym Mieście, pocisk urwał mu rękę. Zmarł 20 sierpnia 1944 r. u kantoniczek. Na prośby przeniesienia do szpitala odparł: „Umrę tu, gdzie brałem ślub”.

Został odznaczony pośmiertnie Krzyżem Virtuti Militari. Pochowano go na skwerku przy ul. Hipotecznej, ekshumowano na wiosnę 1945 r. Pochowany na cmentarzu parafialnym w Wilczyskach w rodzinnym grobowcu.

Wojciech Walerian Suchodolski (1749–1826)

Urodzony w Wojcieszkwie konfederat barski i kasztelan radomski, hrabia galicyjski, herbu Janina. Od 1777 r. szambelan Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zasłynął jako poseł i największy mówca Sejmu Czteroletniego.

Wywodził się ze znanego rodu Suchodolskich posiadającego dobra ziemskie na Lubelszczyźnie. Jego ojcem był Michał Maurycy Suchodolski, chorąży krasnostawski i chełmski, podczaszy krasnostawski i chełmski, kasztelan lubelski. Wojciech Suchodolski był właścicielem licznych dóbr ziemskich, m.in. w Woli Bobrowej, Woli Bystrzyckiej czy Wojcieszkwie. Osiadł w dobrach wojcieszkowskich, gdzie wybudował pałac.

Aleksander Świętochowski (1849–1938)

ps. „Władysław Okoński”, „Poseł Prawdy”, „O. Remus” i in. Urodzony w Stoczku Łukowskim polski pisarz, publicysta, filozof i historyk, aforysta, krytyk, publicysta polityczny, działacz społeczny. Publikował artykuły w „Przeglądzie Tygodniowym”, dzienniku „Nowiny”. Założyciel tygodnika „Prawda”, redaktor miesięcznika „Kultura Polska”, następnie „Humanista Polski”, współpracował też z „Myślą Narodową”. Oprócz artykułów społeczno-politycznych i krytyczno-literackich pisywał tam również felietony pod pseudonimem „Poseł Prawdy”. Uprawiał głównie publicystykę, ale także twórczość dramaturgiczną i nowelistyczną. Należał do czołowych ideologów i przywódców pozytywizmu warszawskiego. W latach (1906–1913) założył i kierował Towarzystwem Kultury Polskiej. Był gorącym rzecznikiem postępu, oświaty, kultury, walczył o równą prawa dla kobiet, Żydów, zwalczał konserwatyzm, wsteczność i klerykalizm.

St. B. biskup Adolf Szelązek (1865–1950)

Urodzony w Stoczku Łukowskim polski duchowny rzymskokatolicki, biskup pomocniczy płocki w latach 1918–1925, biskup diecezjalny łucki w latach 1926–1950, założyciel Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus. W 1936 r. założył je na terenie diecezji łuckiej. Sługa Boży Kościoła katolickiego.

Z inicjatywy Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus przekonanego o świętobliwości jego życia podjęto próbę wyniesienia go na ołtarze. 21 stycznia 2013 r. Stolica Apostolska wydała tzw. nihil obstat, czyli zgodę na rozpoczęcie procesu jego beatyfikacji. Proces ten na szczeblu diecezjalnym został rozpoczęty 6 października 2013 r. przez biskupa toruńskiego Andrzeja Suskiego. Odtąd przysługuje mu tytuł Sługi Bożego.

Gustaw Wyssogota-Zakrzewski (1837–1907)

Wnuk Ignacego Wyssogoty-Zakrzewskiego, pierwszego prezydenta Warszawy i uczestnika insurekcji kościuszkowskiej, dziedzic Ciechomina (gm. Wola Mysłowska), który od 1862 r. należał do czołowych działaczy na Podlasiu. W czasie

powstania styczniowego był naczelnikiem wojskowym powiatu łukowskiego i uczestniczył w walkach zbrojnych, dowodząc oddziałem powstańczym. Naczelnik powstania okręgów garwolińskiego i żelechowskiego. Za udział w powstaniu został awansowany do stopnia majora. Zmarł 14 czerwca 1907 r. w Krakowie. Patron Gminnej Biblioteki Publicznej w Woli Mysowskiej.

Kazimierz Lewicki (1847–1902)

Od 12. roku życia sam pracował w pasiece, a od 20. roku życia samodzielnie prowadził folwark w Ławkach (gm. Łuków), gdzie urządził wzorową pasiekę z uli ramowych własnego pomysłu. Autor książki „Pszczelarstwo”, twórca muzeum pszczelniczego w dworcu w Koszykach. Wyróżniany medalami, dyplomami („Dyplom honorowy pierwszej klasy”, złoty medal z Petersburga, Kijowa i Mińska). Wydawca pisma „Pszczoła”. Uznawany jest za twórcę polskiego pszczelarstwa. Jego pomnik znajduje się w miejscowości Ławki.

Miejsca i obiekty

Burzec (gm. Wojcieszków)

Był drugim ukochanym miejscem Sienkiewicza, zaraz po Woli Okrzejskiej. Legenda głosi, że tutaj ponoć młody Henryk „popenił” swoją pierwszą powieść o pannie uratowanej z rąk Tatarów przez chudopachołka. On sam nie za bardzo chciał się do tego przyznać, komentując na łamach prasy: „Co do moich pierwszych prób literackich, to wiele istnieje legend o nich całkiem mylnych. Często też opowiadają rzeczy, których całkiem sobie nie przypominam”. W Burcu niewiele zachowało się z tamtych czasów. Dworek Dmochowskich przerobiono na szkołę, nie ma też słynnej lipy, pod którą lubił siadywać Sienkiewicz. Pozostała jednak stara piękna **aleja lipowa** prowadząca do dawnego dworku oraz dwa opisane w „Potopie” **stawy**. Szeroko opisana jest też sama wieś w rozdziale XI powieści jako należąca do Skrzetuskich. W „Panu Wołodyjowskim” pisarz tak nawiązał do burzeckich stawów: „Nad stawem płakał tak gęsto, że aż woda w stawach wezbrała i stawidła trzeba było podnosić”. Z kolei w „Ogniem i mieczem” burzeckie stawy porośnięte sitowiem stały się pierwowzorem grzędzawisk wokół Zbaraża.

Józefów Duży (gm. Serokomla)

Miejsce pierwszej na Podlasiu masowej egzekucji dokonanej 14 kwietnia 1940 r. przez Niemców. Oddziały SS, gestapo oraz żandarmerii niemieckiej zamordowały ponad 200 osób. Akcja była odwetem za zabicie przez pospolitych bandytów rodziny niemieckiego kolonisty. Miejsce kaźni w Józefowie Dużym upamiętnia krzyż oraz pomnik przedstawiający postać kobiety bolejącej. W 1956 r. ciała pomordowanych ekshumowano i przeniesiono na cmentarz parafialny w Serokomli, gdzie spoczywają w 16 zbiorowych mogiłach.

Łuków

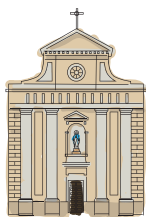
Łuków może się poszczycić wiekowymi tradycjami edukacyjnymi. W roku 1701 zakon Pijarów założył kolegium o wysokim poziomie nauczania. W 1733 r. uczelnia została rozbudowana o internat (konwikt). Szkoła jako jedna z pierwszych w kraju wprowadziła reformy Komisji Edukacji Narodowej. Wychowankami kolegium byli m.in. Franciszek Salezy Jezierski, Bronisław Ferdynand Trentowski i Jan Krzysztof Kluk (przyrodnik, jeden z ojców polskiej botaniki).

Obecnie w budynku konwiktu mieści się siedziba **Muzeum Regionalnego**. Muzeum posiada stałą ekspozycję paleontologiczną, prezentującą amonity z łukowskich jurajskich kier lodowcowych.

Okrzeja (gm. Krzywdą)

W hołdzie Henrykowi Sienkiewiczowi w latach 1932–1938 w Okrzei wysiłkiem i zaangażowaniem wielu Polaków został usypany **kopiec**. Do jego budowy (średnica podstawy 45 m, wysokość 15 m) użyto ok. 8 tys. m³ ziemi, którą przesyłano nawet z Ameryki i wielu innych miejsc związanych z pisarzem. Na jego szczycie postawiono pamiątkowy kamień z napisem „Henrykowi Sienkiewiczowi 1938 r.”, który obecnie stoi u podstawy kopca. W 1980 r. w miejsce pamiątkowego kamienia postawiono popiersie Sienkiewicza z białego marmuru według projektu artysty siedleckiego Mariana Gardzińskiego.

Barokowo-klasycystyczny **kościół parafialny pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła** wzniesiony w 1469 r., spalony w 1726 r., a odbudowany w latach 1790–1793 przez Teresę z Lelewełów Cieciszowską – prababkę Henryka Sienkiewicza. Tutaj w 1843 r. odbył się ślub Stefanii Cieciszowskiej z Józefem Kalasantym Sienkiewiczem, rodziców Henryka Sienkiewicza, a 7 maja 1846 r. Henryk Adam Aleksander Pius Sienkiewicz został ochrzczony. W świątyni znajdziemy trzy freski nawiązujące do scen z powieści pisarza.

W 1974 r. Jan Molga ozdobił sufit kościoła polichromiami o motywach z powieści sienkiewiczowskich – przedstawiają „Obronę Jasnej Góry” z „Potopu” oraz „Dokąd idziesz Panie?” z „Quo vadis”.

W krypcie pod kościołem w Okrzei zostali pochowani przodkowie pisarza ze strony matki. Matka polskiego noblisty Maria z Cieciszowskich Sienkiewiczowa spoczywa na cmentarzu parafialnym.

Sarnów (gm. Stanin)

Drewniany dwór w stylu klasycystycznym wzniesiony około 1825 r. wraz z parkiem z końca XVIII w. Tutaj urodził się Antoni Dmochowski (1896–1983) – polski biochemik, twórca łódzkiej szkoły biochemicznej, pionier chemii kwasów nukleinowych w Polsce.

Serokomla

Serokomla jest dużą wsią gminną, położoną nad rzeką Czarną, przy trakcie wiodącym z Łukowa do Kocka. Osada nazwę otrzymała od herbu Piotra Kijeńskiego, sędziego Ziemi Lubelskiej, który założył Serokomlę jako miasto na „surowym korzeniu” na gruncie wsi Hordziesz (łączącej się z Serokomlą). Według legendy Serokomla herb zawdzięcza rycerzowi polskiemu o imieniu Syrokomla i pieczętującemu się Awadańcem (Abdan-kiem). Zwyciężył on w pojedynku pogańskiego Prusa, który lżył Polaków i wiarę chrześcijańską. Nowy element w herbie – krzyż – miał symbolizować obrońcę ukrzyżowanego Boga. Pierwotny herb z tarczą Abdanka został zmieniony w 1847 r. przez urzędników carskich na nowy z motywem trzech kwiatów i ptaka.

Na cmentarzu parafialnym znajdują się mogiły 42 żołnierzy SGO „Polesie” gen. Kleeberga poległych w bitwie wojny obronnej 1939 r. oraz groby rozstrzelanych przez Niemców w czasie egzekucji w Józefowie Dużym. Wzdłuż rzeki Czarna została wytyczona ścieżka przyrodnicza.

Szczałb (gm. Krzywdą)

Cudowne źródło – hrabia Wojciech Suchodolski mieszkający w Wojcieszkowie miał sześcioro dzieci, w tym niewidomą od urodzenia córkę Barbarę. Nadzieja na wyzdrowienie córki gasła po wielu wizytach u najwybitniejszych lekarzy. Podczas jednego ze spacerów niania przemyła dziecku oczy wodą ze źródła znajdującego się na łące w Szczałbie. Basia Suchodolska odzyskała wzrok, a rodzice w dowód wdzięczności nieopodal źródła wybudowali kościół. W miejscu, w którym wypływało źródło, wybudowano studzienkę, z której do dzisiaj ludzie czerpią wodę wierząc, że ma uzdrawiającą moc.

Tuchowicz (gm. Stanin)

Pozostałości grodziska wczesnośredniowiecznego, na fundamentach którego w XIV w. powstał dwór obronny. Znajdują się w północno-wschodniej części wsi nazywanej Kolonia Tuchowicz. Jest to koliste wzniesienie, otoczone pozostałościami fosy – jeden z nielicznych tego typu obiektów zachowanych na Lubelszczyźnie. Według legendy, gdy na zamku pan wystrzelił z armaty, proboszcz tuchowicki jechał do niego na obiad.

Kościół pw. św. Marii Magdaleny w Tuchowiczu wybudowany w latach 1876–1880 w stylu neoromańskim, murowany. Zaprojektowany przez inżyniera Girszwelda. W świątyni znajdują się organy 14-głosowe wybudowane w 1851 r. przez wrocławskiego organmistrza Moritza Roberta Müllera dla kościoła św. Aleksandra w Warszawie. Do Tuchowicza zostały przeniesione po 1888 r., a zamontowane w 1889 r. przez warszawskiego organmistrza Kazimierza Potulskiego.

Wesołówka (gm. Stanin)

Ruiny dworu Wilczewskich z XVII w. z resztkami fosy i tarasów ziemnych oraz zespołem zabudowań. W wyniku działań zbrojnych podczas powstania styczniowego (bitwa pod Staninem 14 marca 1863 r.) dwór został poważnie zniszczony, a majątek uległ parcelacji w wyniku reformy uwłaszczeniowej. Ostatnimi właścicielami majątku była rodzina Pac-Pomarnackich. Majątek został im odebrany 4 stycznia 1951 r. nakazem Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łukowie.

Wilczyska (gm. Wola Mysłowska)

Najstarsze wzmianki o Wilczyskach pochodzą z XV w. W tym czasie stał tu wspinały zamek. Na początku XVII w. należał on do wojewody inowrocławskiego Jana Gostomskiego, który w swojej okazałej siedzibie podejmował królewicza Władysława (późniejszego króla Władysława IV Wazę). Zamek w Wilczyskach gościł też króla Zygmunta III z małżonką. Po zamku nie ma już śladu, gdyż został złupiony i doszczętnie spalony przez Szwedów w czasie potopu szwedzkiego. W połowie XIX w. w Wilczyskach dla Jana Korzybskiego herbu Abdank wybudowano dwór, który otoczono parkiem. Do dworu prowadziła aleja dojazdowa obsadzona lipami oraz tujami. Jego ozdobą były dwa stawy połączone kanałami z rzeką Wilgą. Po II wojnie światowej do 2009 r. w obiekcie mieściła się szkoła podstawowa. W 2013 r. zespół parkowo-dworski został zwrócony prawomocnym spadkobiercom właścicieli, którzy prowadzą renowację tego historycznego dworu.

Wola Gułowska (gm. Adamów)

W dniach 4 i 5 października 1939 r. Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie”, dowodzona przez gen. Franciszka Kleeberga, rozegrała zacięty bój o Wolę Gułowską – jeden z ostatnich w wojnie obronnej 1939 r. Aby uhonorować wydarzenia z 1939 r. oraz uczcić pamięć i wysiłek zbrojny żołnierzy SGO „Polesie” w 1989 r., w 50. rocznicę walk pod Wolą Gułowską wzniesiono na terenie wsi „**Pomnik Czynu Bojowego Kleeberczyków**” – **Dom Kultury** będący m.in. siedzibą Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków.

Sanktuarium Matki Boskiej Patronki Żołnierzy Września z cudownym obrazem Matki Bożej Patronki Żołnierzy Września wraz z klasztorem karmelitów. Z powstaniem sanktuarium wiąże się legenda, według której pewnej wieśniaczce z Woli Gułowskiej objawiła się Matka Boska. Maryja życzyła sobie, by ówczesny właściciel tej miejscowości – Hieronim Rusiecki – wystawił kaplicę. I tak oto w 1549 r., w miejscu, w którym do tej pory znajdował się krzyż, stanęła drewniana świątynia. Niespełna 85 lat później kolejny właściciel Woli Gułowskiej, Ludwik Krasieński, ufundował wsi klasztor karmelitów, którzy oprócz posługi duszpasterskiej mieli pełnić funkcję misyjną wobec szerzącego się wtedy protestantyzmu i prawosławia. W świątyni umieszczono obraz

malowany na desce z XV w., według podania znaleziony w Łysobykach (dziśsze Jeziorzany) w XVI w., najprawdopodobniej usunięty przez kalwinów z kościoła zamienionego na zbór. O cudowności tego obrazu świadczą liczne udokumentowane uzdrowienia. Dzięki wizerunkowi Matki Bożej trzymającej w ramionach Dzieciątko sanktuarium zyskało sławę na terenie całej Polski. 5 września 1982 r. odbyła się jego koronacja, a Matce Boskiej Gułowskiej nadano tytuł Patronki Żołnierzy Września, ze względu na to, że była świadkiem walk toczonych na tych terenach w 1939 r. Dodatkową atrakcją dla turystów są podziemia sanktuarium wraz ze źródłem. Ciąg korytarzy sklepionych kolebkowo prowadzi zwiedzających do głębokich wnęk i krypt, gdzie w jednej z nich można zobaczyć drewnianą trumnę wspartą na ludzkich czaszkach i piszczelach.

Wola Okrzejska (gm. Krzywda)

Z dawnego zespołu architektonicznego po II wojnie światowej i późniejszej dewastacji do dziś przetrwała oficyna dworska odremontowana w latach 1965–1966. W 1966 r., w 120. rocznicę urodzin Henryka Sienkiewicza, w oficynie dworskiej utworzono **muzeum pisarza**. W jego kolekcji znajduje się bogaty zbiór fotografii rodzinnych, osobistych pamiątek po pisarzu, jak również unikalny księgozbiór zawierający pierwsze wydania dzieł Henryka Sienkiewicza. Muzeum gromadzi też wydania krajowe i obcojęzyczne twórczości pisarza z całego świata. Imponująca jest kolekcja rekwizytów z ekranizacji dzieł noblisty – „Przygód Pana Michała”, „W pustyni i w puszczy”, „Krzyżaków” oraz „Quo vadis”. Placówka posiada też zbiory numizmatyczne, jak również kolekcje XIX-wiecznych mebli. Najbardziej wartościowymi eksponatami w muzeum są znajdujący się w salonie fortepian marki Erard z 1840 r. (wykonany w Paryżu, który niegdyś należał do matki pisarza) oraz karty rękopisu powieści „Potop” i „Listy z Afryki”.

Zgórznica/Izydory (miasto Stoczek Łukowski)

Folwark Wójtostwo Młyn Zgórznica podarował rodzinie obecnej właścicielki król Zygmunt August w roku 1466. Akt nadania potwierdzono na Sejmie w Czersku w obecności Jakuba z Gościół, kasztelana zakroczymskiego, i w Warszawie na Generalnym Sejmie. Pierwotna nazwa brzmiała Wzgornica i odnosiła się do charakterystycznego w tym miejscu ukształtowania terenu. Nieopodal dworu miała miejsce wielka bitwa powstania listopadowego w 1831 r. Według rodzinnych podań pod piwnicą starego dworu pochowano powstańca, a w stawie przy młynach zatopiono rosyjskie armaty. W czasie II wojny światowej dwór był ośrodkiem miejscowej konspiracji – działała tu komórka konspiracyjna Armii Krajowej powiatu łukowskiego. Przed domem znajduje się pomnik poświęcony jego właścicielom: Alinie i synowi Adamowi Nenckim, spadkobiercom Marcelego Nenckiego – wielkiego polskiego uczonego, którego imieniem nazwany jest m.in. Instytut Naukowy

w Warszawie i Petersburgu.

Nazwa Góry Zydora pochodzi od karczmy, która stała niegdyś oparta o zbocze góry przy drodze do Stoczka. Czas i uwarunkowania historyczne zmieniły nazwę na Izydory. W 1999 r. obecna właścicielka powróciła do ocalałej części majątku, przeznaczając dom na działalność turystyczną.

Wydarzenia

Bitwa pod Stoczkiem Łukowskim

Na polach niedaleko wsi Zgórznica pod Stoczkiem Łukowskim stoczono pierwszą zwycięską bitwę z wojskami rosyjskimi w powstaniu listopadowym 14 lutego 1831 r. Bitwa rozegrała się między samodzielnym korpusem pod dowództwem gen. Józefa Dwernickiego a częścią (2 pułki) rosyjskiej dywizji strzelców konnych Fiodora Geismara. Wydarzenie to upamiętnia pomnik wystawiony w 100. rocznicę boju na wzgórzu, z którego dowodził gen. Dwernicki. Szczegółowe informacje o przebiegu bitwy są umieszczone na tablicach znajdujących się przy pomniku. Szczyt pomnika zdobi orzeł zaprojektowany i wykonany przez Jadwigę Piskorz-Gierunową. Pamięć bitwy pod Stoczkiem jest żywa w polskiej tradycji narodowej. Mówi się o niej m.in. w wierszach: „Grzmią pod Stoczkiem armaty” Wincentego Pola czy „Gdy naród do boju” Gustawa Ehrenberga. Wiersze te funkcjonują jako znane pieśni patriotyczne. Bitwa pod Stoczkiem jest wymieniana wśród 15 najważniejszych wydarzeń z historii Lubelszczyzny, takich jak np. unia lubelska.

Spółeczność Stoczka uczciła 185. rocznicę bitwy, stawiając w centrum miejscowości, przy pomniku gen. J. Dwernickiego, replikę armaty sprzed prawie dwustu lat.

Akcja „Mitropa”

3 października 1946 r. miała miejsce słynna akcja „Mitropa”, przeprowadzona przez działający na Podlasiu oddział AK-WiN pod dowództwem por. Tadeusza Marczyka ps. „Kurzawa”. Kilkudziesięciosobowy oddział w Szaniawach-Poniatkach koło Trzebieszowa zatrzymał „Mitropę”, wojskowo-dyplomatyczny pociąg radziecki kursujący na trasie Moskwa-Warszawa-Berlin i bez rozlewu krwi rozbrojono i pozbawiono mundurów ponad 200 żołnierzy Armii Czerwonej, w tym pięciu generałów i kilku wysokich rangą funkcjonariuszy NKWD jadących na naradę wojskową do Warszawy.

2 października 2016 r. w Szaniawach-Poniatkach odsłonięto **pomnik** upamiętniający to wydarzenie. Zaprojektowany jest on w kształcie koła o średnicy 20 metrów. W centralnym punkcie znajduje się krzyż, wokół którego rozmieszczonych zostało 20 betonowych płyt z wyciętymi sylwetkami żołnierzy. Projekt pomnika wykonał społecznie Jan Raniszewski.

Bitwa pod Gręzówką

Jedno z bardziej tragicznych wydarzeń w historii Ziemi Łukowskiej – bitwa, która rozegrała się w dniu 20 lipca 1944 r., na trzy dni przed wyzwoleniem Łukowa. 64 żołnierzy pod dowództwem por. Feliksa Bary ps. „Zbigniew”, należących do oddziału I Batalionu 35. Pułku Piechoty Armii Krajowej z Jaty, starło się z oddziałem niemieckim. Zginęło 25 chłopców w wieku 21–22 lata oraz sanitariuszka Jadwiga Szulc-Holnicka ps. „Wisła”. Wydarzenie to znane jest jako bitwa pod Gręzówką. Dla uczczenia pamięci poległych postawiono pomnik – dwa głazy z pamiątkowymi tablicami: jeden w latach 60., drugi 9 września 1984 r.

Powstanie styczniowe na Ziemi Łukowskiej

W styczniu 1863 r. w powiecie łukowskim zaprzysiężono ok. 1000 osób. Na początku powstania przeważnie posługiwano się lichymi dubeltówkami, rzadziej zdobycznymi karabinami, w które uzbrojono strzelców i jazdę. Większość powstańców miała tylko kosy. W nocy z 22 na 23 stycznia, na ogólną liczbę 33 ataków na garnizony i posterunki rosyjskie w całym Królestwie Polskim, tylko atak na Łuków i Kodeń można ocenić jako sukces (małe straty własne oraz zdobycie sporej ilości broni i amunicji).

Ważniejsze działania powstańcze: • potyczka pod Wołą Okrzejską 21.02 oddziału Rudolfa Różańskiego (ponad 400 ludzi) • pod Jedlanką 4.03 oddziału Lelewela (ok. 300 ludzi) • pod Gręzówką i Staninem 14.03 oddziału Lewandowskiego (ok. 250 powstańców) • pod Krzywdą, Wróbliną i Fiukówką 27.03 oddziału konnego Zakrzewskiego (300 powstańców). Największym sukcesem zakończyła się walka pod Staninem, gdzie płk Lewandowski zorganizował umiejętnie obronę (zajął pałac otoczony zabudowaniami i wałami ziemi, a z jednej strony rzeką Wilkojadką, rozlewającą się w obszerny staw). Na wycofujących się spod pałacu kozaków uderzyli bez rozkazu okoliczni chłopcy uzbrojeni w kosy, widły i drągi. 26.09 oddział Grzymały stoczył udaną bitwę pod Wołą Okrzejską. 8.11 w okolicach Krzywdy zgromadziło się ok. 1000 powstańców, którzy odnieśli zwycięstwo w bitwie z żołnierzami rosyjskimi, a następnie wycofali się do Żelechowa. Ostatnim dowódcą powstania styczniowego był ks. Brzóska, który działał z niewielkim oddziałem konnym w lasach rezerwatu Jata.

Osobliwości przyrody

Rezerwat Jata

To jeden z najstarszych, po Białowieskim Parku Narodowym, obszarów chronionych w Polsce. Liczący 1117 ha rezerwat został utworzony w 1933 r. z inicjatywy prof. Władysława Szafera celem ochrony jednego z najbardziej na północ wysuniętych, naturalnych wyspowych stanowisk jodły pospolitej (*Abies alba*).

Drzewostan Jaty, oprócz jodły, tworzą: jawor, świerk, dąb, sosna, lipa, klon, wiąz, olsza i jesion, liczące często ponad 100 lat.

To również miejsce ważne w historii regionu łukowskiego. W czasie II wojny światowej istniał tutaj obóz partyzantów AK, który upamiętnia pomnik postawiony kilkaset metrów od miejsca obozu.

W Jacie ukrywał się ks. Stanisław Brzóska – jeden z przywódców powstania styczniowego. W miejscu kryjówki znajduje się pomnik w hołdzie ks. Brzósce, postawiony przez leśników w 1928 r.

Łukowskie amonity

Amonity to wymarłe morskie głowonogi. Kształt ich skorupy przypomina zwinięte rogi egipskiego boga Amona – stąd właśnie wzięta się nazwa tych bezkręgowców. Żyły wyłącznie w morzach. Średnica większości z nich wynosiła kilka-, kilkanaście centymetrów. Największe jednak okazy miały nawet 2,5 metra średnicy (!). Muszle amonitów powiększały się wraz ze wzrostem ich ciała, przy czym samice były znacznie większe niż samce. Ich szczątki występują w skałach osadowych z okresu od dewonu do końca kredy, czyli żyły ponad 160 mln lat temu. W okolicy Łukowa przetransportował je lądolód. Jurajska kra lodowcowa znajduje się w Łukowie przy ul. Żelechowskiej (na terenie byłej cegielni) oraz w Gołaszynie (gm. Łuków). Tu w 1980 r. został utworzony rezerwat Kra Jurajska, w którym ochroną objęto czarny ił jurajski zawierający amonity. Łukowskie amonity odkrył w 1896 r. Nikołaj Krisztafowicz podczas budowy linii kolejowej Łuków-Lublin. Po II wojnie światowej badania nad amonitami znajdującymi się w czarnych iłach jurajskich prowadził prof. UW Henryk Makowski. Ich bogatą kolekcję można obejrzeć w łukowskim Muzeum Regionalnym.

Okratek australijski

W lesie ciągnącym się od miejscowości Ciechomin (gm. Wola Mysłowska) w kierunku miejscowości Świder występuje rzadki w kraju grzyb z rodziny sromotnikowatych – okratek australijski. Jest to egzotyczny gatunek grzyba, który przywędrował na teren naszego kraju aż z antypodów! Ma bardzo ciekawy kształt i kolor – w pełni rozwinięty przypomina krwistoczerwoną ośmiornicę lub egzotyczny kwiat.

Wielosił błękitny

Malownicza dolina rzeki Wilgi (gm. Wola Mysłowska) to miejsce występowania wielu rzadkich gatunków roślin, w tym reliktu glacialnego (polodowcowego) – wielosiła błękitnego. Ta piękna roślina występuje tu w znacznej ilości, a jej populację szacuje się na ponad 1500 egzemplarzy! Jest gatunkiem związanym z klimatem chłodnym. Na tereny naszego kraju przywędrowała wraz z lodowcem. Roślina objęta jest ochroną gatunkową. Według Polskiej Czerwonej Księgi Roślin jest to gatunek narażony na wymarcie.

Lelek kozodój

To niewielki ptak nocny w locie przypominający dużą jaskółkę, objęty ścisłą ochroną gatunkową. Występuje i zakłada swoje siedliska na obszarze Lasów Łukowskich. Nie buduje gniazda, jaja składa bezpośrednio na ziemi (piasku, wrzosowisku, mchu, ściółce leśnej lub żwirze). Ze względu na liczebność lelka, Lasy Łukowskie kwalifikuje się do międzynarodowej ostoi tych ptaków.

Jego ubarwienie imituje korę. Nazwa gatunkowa nawiązuje do ludowych wierzeń, według których lelki przylatywały do stad kóz i piły ich mleko. W wierzeniach słowiańskich lelek kozodój uważany był za ptaka, który przynosi z Wyraju dusze mające się ponownie wcielić, bądź też jako zoomorficzne wyobrażenie samych dusz. Lelki spełniały także ważną rolę w opowiadaniu „Koszmar w Dunwich” Howarda Phillipsa Lovecrafta, gdzie masowo zbierały się w pobliżu domu umierającego człowieka, zrównując swój śpiew z oddechem konającego. Gdy tuż po śmierci odlatywały, oznaczało to, iż nie zdobyły nowej duszy, a gdy hałasowały i śpiewały do samego rana, znaczyło to, że udało im się ją porwać.

Motywy lelków kozodojów w wierzeniach słowiańskich wykorzystał pisarz Andrzej Sapkowski w swej sadze o Wiedźminie.

Koń Ramzes

Polski angloarab urodzony w 1937 r. w Wojcieszkwie w stadninie Marii Plater-Zyberk, który odnosił liczne sukcesy w konkursach skoków na szczeblu międzynarodowym. Po kontuzji na jednym z treningów Ramzes zakończył karierę sportową, a rozpoczęła się jego kariera hodowlana, gdzie okrzyknięty został najlepszym reproduktorem półkrwi w okresie powojennym. Na stronie www.bazakoni.pl Ramzes opisany jest jako najbardziej znany w świecie koń małopolski, który został założycielem sławnej niemieckiej linii „R” koni sportowych. Ku jego czci w Gminie Wojcieszków (staraniem Towarzystwa Przyjaciół Wojcieszkowa) postawiono pomnik ze środków PROW 2014–2020 i zorganizowano wydarzenie mające na celu przybliżenie lokalnej tradycji i historii hodowli koni w gminie Wojcieszków.

Rzeka Krzna

Rzeka we wschodniej Polsce, lewy dopływ Bugu, o długości 120 km i powierzchni dorzecza wynoszącej 3353 km². Powstaje z dwóch rzek wypływających z Lasów Łukowskich: Krzny Północnej i Krzny Południowej. Płyną one na wschód przez Równinę Łukowską i łączą się w Międzyrzeczu Podlaskim, tworząc Krznę. Rzeka uchodzi do Bugu, na północny zachód od Terespoła. Jej obszar źródłkowy oraz niektóre fragmenty środkowego i dolnego biegu doliny objęte zostały ochroną (m.in. obszary programu NATURA 2000 takie jak rezerwat Jata, Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu). W górnej części zlewni Krzny, między Krzną Południową a Północną znajduje się również rezerwat Kania).

KLUCZ DO KART PYTAŃ

1 - C	10 - A	19 - A
2 - A	11 - B	20 - C
3 - C	12 - A	21 - B
4 - A	13 - A	22 - B
5 - A	14 - B	23 - B
6 - C	15 - B	24 - C
7 - A	16 - C	25 - B
8 - B	17 - A	26 - A
9 - B	18 - B	27 - C

KLUCZ DO KART POSTACI

H. Sienkiewicz	B
gen. F. Kleeberg	C
gen. J. Dwernicki	B
kpt. „Ostoja”	C
H. Mniszkówna	B
ks. St. Brzóska	A
M. Kownacka	C

KLUCZ DO HERBÓW

GMINA WOLA
MYSŁOWSKA

GMINA
ADAMÓW

GMINA
KRZYWDA

GMINA
ŁUKÓW

GMINA
TRZEBIESZÓW

GMINA
STANIN

STOCZEK
ŁUKOWSKI
GMINA WIEJSKA

STOCZEK
ŁUKOWSKI
MIASTO

GMINA
SEROKOMLA

GMINA
WOJCIESZKÓW

WOJEWÓDZTWO
LUBELSKIE